

Teresa Chynczewska-Hennel

<https://orcid.org/0000-0002-9847-4540>

Uniwersytet w Białymstoku

Kobiety w kasie Mianowskiego

Słowa kluczowe: Kasa im. Józefa Mianowskiego, Maria Skłodowska-Curie; Maria Ossowska, Alicja Karłowska-Kamzowa, Janina Józwiak, Monika Haman, Barbara Kuźnicka, Joanna Schiller-Walicka, Elżbieta Smułkowa

Streszczenie

W 1881 r. wychowankowie Szkoły Głównej czcząc pamięć jej Rektora utworzyli „Kasę pomocy dla osób pracujących na polu naukowym im. dr. med. Józefa Mianowskiego”. W niezwyklej historii Kasy odnotowujemy nazwiska najwybitniejszych uczonych oraz twórców kultury polskiej. Po likwidacji Kasy w 1952 r., reaktywowano ją w 1990 r. Cele w swym ogólnym zarysie są od początku istnienia Kasy te same: wspieranie nauki polskiej, pomoc dla młodych naukowców w formie stypendialnej oraz wspieranie wydawnictw naukowych. Z działalnością Kasy związane są, przede wszystkim panie profesor reprezentujące różne dziedziny nauki: Maria Ossowska, Alicja Karłowska-Kamzowa, Janina Józwiak, Monika Haman, Barbara Kuźnicka, Joanna Schiller-Walicka, Elżbieta Smułkowa. W 1930 r. honorowym, dożywotnim członkiem Kasy im. Józefa Mianowskiego została Maria Skłodowska-Curie.

Wprowadzenie

Zanim przystąpię do przedstawienia postaci kobiet w Kasie Mianowskiego, kilka słów pragnę poświęcić przypomnieniu powstania i roli Kasy Mianowskiego¹. Należy także wspomnieć, kim był zasłużony dla rozwo-

¹ Poniższy tekst w rozszerzonej wersji przygotowującej przez T. Chynczewską-Hennel oraz Joannę Schiller-Walicką, ukaże się w księdze pamiątkowej z okazji 140 rocznicy powstania Kasy Mianowskiego oraz 30-lecia jej reaktywowania.

ju nauki Józef Mianowski (1804-1879), trwale zapisany w historii nauki polskiej, którego imieniem nazwano Kasę, odgrywającą ogromną rolę we wspieraniu nauki polskiej przez dziesiątki lat w XIX, XX i XXI w.

Józef Mianowski był lekarzem i społecznikiem, profesorem fizjologii Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie, potem w Petersburgu, a w latach 1862-1869 Rektorem Warszawskiej Szkoły Głównej, jedynej w owym czasie polskiej uczelni wyższej w zaborze rosyjskim. W czasie powstania styczniowego 1863 r. i potem chronił swych studentów wobec władz carskich. 12 lipca 1881 r., trzy lata po śmierci swego Rektora wychowankowie Szkoły Głównej, chcąc uczcić jego pamięć utworzyli „Kasę pomocy dla osób pracujących na polu naukowym im. dr. med. Józefa Mianowskiego”².

Instytucja ta stała się wówczas największą polską organizacją wspomagającą badania naukowe i wydawnictwa naukowe. Wśród 45 założycieli znaleźli się między innymi: Karol Benni, Tytus Chałubiński, Aleksander Głowacki (Bolesław Prus), Mściśław Godlewski, Władysław Holewiński, Aleksander Kraushar, Stanisław i Leopold Kronenberg, Jakub Natanson, Stanisław Przysański czy Henryk Sienkiewicz. Na czele Komitetu zarządzającego Kasą stanął dr Tytus Chałubiński. Wiceprezesem został Stanisław Kronenberg, finansista, mecenas nauki, jeden z najbogatszych ludzi w ówczesnym zaborze rosyjskim. Do wsparcia tej instytucji przyczyniło się wielu arystokratów, w tym jedna kobieta – Zofia Raczyńska. Przed wybuchem I wojny światowej wzmocnił bardzo finansowo Kasę zapis polskiego geologa, ojca ropy bakijskiej Witolda Zglenickiego (z pól naftowych dzierzawionych w Surachanach koło Baku)³.

O skali działalności Kasy w dziedzinie wydawnictw świadczyć może *Katalog dzieł wydawanych dzięki Kasie w latach 1881-1929*. To siedemset tytułów (filozofia, nauki historyczne, m.in. edycje Wierzbowskiego, monografie z okresu nowożytnego pod redakcją Szymona Askenazego), nauki prawne, ekonomiczne, językoznawstwo, literaturoznawstwo, pedagogika, antropologia i etnografia, matematyka, nauki przyrodnicze, medycyna i inne dziedziny).

² Postać Józefa Mianowskiego wyczerpująco opisał L. Zasztowt, *Józef Mianowski*, [w:] L. Zasztowt (red.), *Kasa Mianowskiego 1881-2011*, Warszawa 2011, s. 18-104.

³ W. Findeisen et al., *Zarys historii Kasy im. Mianowskiego. Lata 1881-1920, 1920-1939*, [w:] L. Zasztowt (red.), *Kasa Mianowskiego 1881-2011*, Warszawa 2011, s. 105-132; angielska wersja książki: *A History of the Józef Mianowski Fund*, translated and edited by J. Soszyński, Warszawa 2013.

Rozwinięcie

W okresie międzywojennym z Kasą związani byli profesorowie Maria i Stanisław Ossowsy. Maria Jadwiga Ossowska (1896-1974), córka Kazimierza Romana Niedźwiedzkiego (urzędnika, powstańca styczniowego) i Józefy Otwinowskiej, była teoretykiem moralności, filozofem, socjologiem. W latach 1915-1921 studiowała na Uniwersytecie Warszawskim, następnie w College de France, w 1921 r. doktoryzowała się na UW, a w 1932 tamże habilitowała. Była uczennicą Tadeusza Kotarbińskiego. W latach 1932-1939 pracowała jako docent w Katedrze Filozofii na UW. W czasie wojny kierowała Sekcją Filozofii w tajnym nauczaniu. Po wojnie związała się z Uniwersytetem Łódzkim, a później z Polską Akademią Nauk. Autorka książek i publikacji *Normy moralne*, *Myśl moralna Oświecenia angielskiego*, *Socjologia moralności*, *Moralność mieszczańska* i wielu innych. Prace tej uczoney przetłumaczone zostały na wiele języków obcych. Ceniona w świecie, była także niezłomną działaczką w obronie demokracji i sprawiedliwości w trudnym okresie PRL. Wraz z małżonkiem Stanisławem Ossowskim działali w Kasie Mianowskiego w okresie międzywojennym, prowadząc w Kołach Kasy dyskusje o charakterze filozoficznym i metodologicznym, podkreślając polski wkład w rozwój europejskiej i światowej refleksji naukowej. Współpracowali nad organizacją nauki i nad jej założeniami teoretycznymi⁴.

W latach 1945-1949 wiele pracy nad porządkowaniem i gromadzeniem materiałów przygotowywanych do XXV jubileuszowego tomu „Nauka Polska”, wydawanego w Kasie Mianowskiego odegrała Janina Małkowska, pracowniczka jednego z działów Kasy. Weszła ona w skład Komisji Naukoznawczej z T. Kotarbińskim na czele. Niestety, wraz z powołaniem PAN-u, Kasa uległa formalnej likwidacji 31 grudnia 1952 r. Losy Kasy zbiegły się z likwidacją Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

Aktem notarialnym z dnia 20 maja 1991 r. Kasa im. Józefa Mianowskiego została reaktywowana jako Fundacja Popierania Nauki. Wskrzeszenie Kasy zawdzięczamy takim uczonym jak: Jan Piskurewicz,

⁴ E. Nowicka-Rusek, *Maria Ossowska 1896-1974*, [w:] W. Baraniewski, W. Tygielski, A.K. Wróblewski (red.), *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego po 1945*, L-R, *Monumenta Universitatis Varsoviensis 1816-2016*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 390-398; *Maria Ossowska*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Maria_Ossowska [dostęp: 02.09.2020].

Andrzej Biernacki, Zbigniew Ciok, Piotr Hubner, Leszek Zasztowt i Barbara Kuźnicka⁵.

W krótkiej prezentacji nie sposób wymienić wszystkich nazwisk wielu innych wybitnych uczonych, którzy odgrywali i nadal odgrywają wielką rolę w działalności Kasy. Należy jednak oczywiście w ogromnym skrócie przedstawić tu sylwetki kobiet, którym Kasa wiele zawdzięcza.

Profesor Alicja Karłowska-Kamzowa (1935-1999), była znakomitym historykiem sztuki, związanym z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zajmowała się badaniami nad średniowieczną sztuką polską, szczególnie malarstwem ściennym i malarstwem miniaturowym (przede wszystkim w Wielkopolsce, Śląsku i Pomorzu Wschodnim). Interesował ją problem średniowiecznych fundacji artystycznych i ikonografia św. Jadwigi Śląskiej, św. Stanisława biskupa i św. Wojciecha. Zajmowała się także włoską ikonografią kręgu franciszkańskiego, średniowiecznymi freskami serbskimi, twórczością Wita Stwosza, ale też i Hieronima Boscha. Opublikowała ponad 300 prac naukowych, wydanych w Polsce i za granicą. Wymienić wypadnie następujące książki: *Fundacje artystyczne księcia Ludwika I brzeskiego. Studia nad rozwojem świadomości historycznej na Śląsku XIV-XVIII w.*; *Malarstwo śląskie 1250-1450*; *Malarstwo gotyckie Europy Środkowowschodniej. Zagadnienia odrębności regionu*; *Sztuka Piastów Śląskich*. Prowadziła zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Wrocławskim, a także współpracowała z Instytutem Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego. Uczona pełniła wiele funkcji kierowniczych i doradczych, w tym w Radzie Programowej Kasy Mianowskiego⁶.

Janina Józwiak (1948-2016) – profesor nauk ekonomicznych, w latach 1993-1999 sprawowała funkcję rektora Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie (SGH). Była także współpracownikiem Instytutu Maxa Plancka oraz członkinią rady naukowej Środkowoeuropejskiego Forum i wielu innych rad i towarzystw naukowych. Wśród nich pełniła rolę przewodniczącej Rady Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Specjalizowała się w zagadnieniach demografii i statystyki, szczególnie modelowaniem dynamiki ludności, metodami ilościowymi analizy demograficznej, badaniem konsekwencji zmian struktur demograficznych. Była ekspertką wielu instytucji i organizacji międzynarodowych, m.in. w Komisji Europejskiej⁷.

⁵ W. Findeisen et al., *Zarys historii Kasy im. Józefa Mianowskiego. Lata 1952-1991*, [w:] L. Zasztowt (red.), *Kasa Mianowskiego 1881-2011*, Warszawa 2011, s. 142-145.

⁶ Wikipedia, 2020, *Alicja Karłowska-Kamzowa*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Alicja_Karłowska-Kamzowa [dostęp: 02.09.2020].

⁷ Wikipedia, 2020, *Janina Józwiak*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Janina_Józwiak, [dostęp: 02.09.2020].

Profesor Barbara Kuźnicka była przez wiele lat przewodniczącą Rady Fundatorów w Kasie Mianowskiego. Nadal pozostaje jej członkiem, ale kilka lat temu ustąpiła ze stanowiska na moją rzecz. Kandydatura przegłosowana została w wyborach tajnych – jednogłośnie. Pani profesor powiedziała mi, że do tradycji należy wybór na przewodniczącą tej ważnej Rady – kobiety, naukowca. Profesor Kuźnicka, córka Leonarda Lubicz Rembielińskiego, po ojcu przejęła zainteresowania farmacją, wspólnie napisali historię farmacji, po raz pierwszy opublikowaną w 1963 r. Wyniosła z domu zainteresowania humanistyczne, i jak opowiadała, wybierając kierunek studiów, wahała się między historią sztuki, etnografią i farmacją, na którą ostatecznie się zdecydowała. Związana była potem z Instytutem Historii Nauki PAN i poświęciła swe naukowe życie metodologii i historii farmacji oraz etnofarmacji historycznej, wprowadzając tę problematykę do polskiej literatury naukowej. Jest autorką znakomitych i chętnie czytanych książek nie tylko w świecie naukowym: *Zioła i ich stosowanie: historia i współczesność*; *Kierunki rozwoju farmacji w Polsce*; *Z dziejów polskiej balneochemii farmaceutycznej i inne*⁸.

Profesor Elżbieta Smułkowa dobrze jest znana w białostockim środowisku uniwersyteckim, pracowała bowiem przez wiele lat na Uniwersytecie w Białymstoku. Uczona jest językoznawczynią, slawistką, białorutenistką. W latach 1992-1995 była ambasadorem RP na Białorusi.

Z panią profesor miałam okazję do wielu spotkań w pociągu z Warszawy do Białegostoku i w powrotnym, na wielu konferencjach międzynarodowych i oczywiście na spotkaniach w siedzibie Kasy Mianowskiego w Pałacu Staszica. Rozmowy dotyczyły zawsze aktualnych spraw kondycji nauki polskiej, stosunków Polski z jej wschodnimi i zachodnimi sąsiadami i wielu innych tematów. Opowieści pani profesor, wspianiałej rozmówczyni, są dla mnie niezwykłym przeżyciem. Profesor Smułkowa związana była ze Lwowem, w 1941 r. wraz z matką i siostrą wywieziona została na Syberię na pięć lat. Po repatriacji rodzina znalazła się w Toruniu. Prof. Smułkowa ukończyła studia polonistyczne na Uniwersytecie w Toruniu. W późniejszych latach (od 1957 r.) związała się z Uniwersytetem Warszawskim, pełniąc funkcje kierownicze na Wydziałach Rusycystyki, Sławistyki, Lingwistyki Stosowanej oraz na Wydziale Polonistyki. Z jej inicjatywy uruchomiono na Wydziale Polonistyki studia bałtystyczne. W latach 1997-2002 kierowała Katedrą Kultury Białoruskiej na Uniwersytecie w Białymstoku (najpierw w Filii UW). Obecnie związana jest z Artes Liberales UW. Jej

⁸ M. Bajer, *Kuźniccy*, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/2000/05/artykuly/21-rody.htm> [dostęp: 02.09.2020]; <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=6573-&k=22damh> [dostęp: 2.09.2020].

ostatnia książka nosi tytuł: *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie* (2002)⁹.

Z Kasą Mianowskiego związana jest także profesor Monika Hamanowa (Senkowska-Gluck), która specjalizuje się w historii ustroju i prawa, historii mentalności przełomu XVIII i XIX w., w szczególności historii doby napoleońskiej. Oto niektóre z tytułów jej prac: *Donacje napoleońskie w Księstwie Warszawskim; Rządy napoleońskie w Ilirii 1809-1813; Rewolucja francuska 1789. Przemiany mentalności i obyczajów w napoleońskiej Francji; Rewolucja francuska 1789 przed sądem historii*.

Z młodszego pokolenia, pragnę przedstawić profesor Joannę Schiller-Walicką, z którą współpracuję w Kasie Mianowskiego.

Profesor Joanna Schiller-Walicka skończyła historię na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego i związana jest z Instytutem Historii Nauki PAN, od 2003 r. pracuje tam jako kierownik Sekcji Dziejów Oświaty. Wykładała także na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na Wydziale Nauk Pedagogicznych. Jest członkiem założycielem Towarzystwa Historii Edukacji, członkiem Polsko-Rosyjskiej Komisji Historycznej PAN – RAN, Komisji Badań nad Historią Syberii, od 2007 r. członkiem Komitetu Kasy im. Józefa Mianowskiego – Fundacji Popierania Nauki, od 2009 r. sprawuje funkcję sekretarza Kasy. Jej zainteresowania wiążą się z historią oświaty XIX w., zajmuje się szczególnie problematyką szkolnictwa średniego i wyższego w Królestwie Polskim i w Rosji.

Oto niektóre tytuły jej prac: *Universitas rossica. Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu (1863-1917); Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795-1862*¹⁰.

Podsumowanie

W zakończeniu tej skrótowej prezentacji wizerunków kobiet w Kasie Mianowskiego, należy podkreślić pewien znaczący dla historii Kasy fakt.

Otóż w 1930 r. przyznany został *Dyplom dożywotniego członka Kasy Marii Skłodowskiej-Curie*¹¹.

⁹ Wikipedia, 2020, *Elżbieta Smułkowa*, https://pl.wikipedia.org/wiki/elzbieta_Smulkova, [dostęp: 02.09.2020].

¹⁰ Wikipedia, 2020, *Joanna Schiller-Walicka*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Joanna_Schiller-Walicka [dostęp: 02.09.2020].

¹¹ *Kasa Mianowskiego 1881-2011...*, s. 449, tabl. LXVI.

Bibliografia

- A History of the Józef Mianowski Fund*, translated and edited by J. Soszyński, Warszawa 2013.
- Alicja Karłowska-Kamzowa*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Alicja_Karłowska-Kamzowa [dostęp: 02.09.2020].
- Bajer M., *Kuźnicy*, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/2000/05/artykuly/21-rody.htm>, [dostęp: 02.09.2020]; <https://nauka-polska.pl/#/profile/scientist?id=6573&k=22damh>, [dostęp: 02.09.2020].
- Elżbieta Smułkowa*, https://pl.wikipedia.org/wiki/elzbieta_Smulkowa [dostęp: 02.09.2020].
- Findeisen W. et al., *Zarys historii Kasy im. Mianowskiego. Lata 1881-1920, 1920-1939*, [w:], *Kasa Mianowskiego 1881-2011*, red. L. Zasztowt, Warszawa 2011, s. 105-132
- Findeisen W. et al., *Zarys historii Kasy im. Józefa Mianowskiego. Lata 1952-1991*, [w:] L. Zasztowt (red.), *Kasa Mianowskiego 1881-2011*, Warszawa 2011, s. 142-145.
- Janina Józwiak*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Janina_Józwiak, [dostęp: 02.09.2020].
- Joanna Schiller-Walicka*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Joanna_Schiller-Walicka, [dostęp: 02.09.2020].
- Maria Ossowska*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Maria_Ossowska [dostęp: 02.09.2020].
- Nowicka-Rusek E., *Maria Ossowska 1896-1974*, [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego po 1945*, L-R, Monumenta Universitatis Varsoviensis 1816-2016, red. W. Baraniewski, W. Tygielski, A.K. Wróblewski, Warszawa 2016, s. 390-398.
- Zasztowt L., *Józef Mianowski*, [w:] *Kasa Mianowskiego 1881-2011*, red. L. Zasztowt, Warszawa 2011, s. 18-104.